

ГЕНДЕРНА ГЕОГРАФІЯ ЯК НОВИЙ НАПРЯМ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ

Постановки проблеми. Трансформація гендерних співвідношень в Україні з метою забезпечення гендерної рівності в суспільстві, з одного боку, повинна спиратися на достовірний аналіз гендерних співвідношень в державі та окремих її регіонах, а, з іншого, враховувати позитивний світовий досвід гендерної демократії. Вирішення проблем гендерної нерівності та підвищення ролі жінки в українському суспільстві актуалізує дослідження представників різних наук, у тому числі і суспільної географії. Адже за Глобальним рейтингом гендерної рівності в суспільно-економічному та політичному житті Україна займає 57-ме місце із 128 країн світу, в яких він визначався. Рейтинг гендерної рівності складається на основі оцінки чотирьох основних критеріїв: економічної участі та можливостей (рівня зарплати, можливості доступу до висококваліфікованої праці, рівня зайнятості); рівня освіти (рівень доступу до базової та вищої освіти); політичних повноважень (представництво у владних структурах); стану здоров'я та тривалості життя (оцінка тривалості життя, статевої структури населення). Україна займає 26-е місце за першим критерієм, 73-е – за другим, 109-е – за третім та 74-е за четвертим критеріями.

Метою даної статті є обґрунтування необхідності виділення гендерної географії як напрямку суспільно-географічних досліджень в Україні, а також аналіз окремих політичних та управлінських аспектів гендерної нерівності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Гендерні дослідження є традиційним напрямом суспільно-географічних студій за рубежом. Гендерна та феміністична географія є невід'ємною складовою сучасної географічної науки. У рамках Міжнародного Географічного Союзу діє окрема Комісія з питань гендеру та географії, за ініціативи якої лише протягом 2007-2008

років проведено три міжнародні симпозиуми, за матеріалами яких опубліковано тематичні збірки –

«Феміністичні географи в усьому світі» (Барселона, редактор – М,Д.Г. Рамон), «Сталі громадські місця: феміністичні перспективи в присвоєнні, представленні та плануванні громадських місць» (Цюріх, редактор Е. Бюхлер), «Транснаціональне існування: феміністичні перспективи громадянства, ведення домашнього господарства та приналежності» (Тайбей, редактор – Н. Чіанг). Більшість досліджень було присвячено вивченню жіночих міграцій та гендерних проблем зайнятості у найрізноманітніших аспектах – від сільської місцевості до світових міст, від міграцій домогосподарок до міграцій жінок- академіків.

Найширше коло питань гендерної географії охоплює чотирьохтомне видання «Гендер і розвиток: критичні концепції у дослідженнях розвитку» (Лондон, редактор Дж. Момсен) [3], де розкрито історію формування гендерної географії, охарактеризовано офіційні документи, висвітлено проблеми гендерного поділу праці, гендерні аспекти культури та охорони здоров'я. Питання гендерної географії висвітлюються у фаховому журналі «Гендер, місце і культура».

Традиційно першість у гендерних дослідженнях мали вчені англо-американської школи суспільної географії, проте за останнє десятиліття гендерна географія набула поширення у Швейцарії, Німеччині, Австрії, Швеції, Іспанії, країнах Азії, Латинської Америки, Центральної та Східної Європи (Польща, Угорщина, Румунія, Сербія та ін.). Зокрема, в Інституті географії Сербської Академії наук 2007 року відбулася презентація проекту «Гендер в географії», а японські вчені опублікували «Гендерний атлас Японії» (2007).

Географічні дослідження у зарубіжних країнах сконцентровано на гендерних аспектах міграцій, зайнятості, проблемах гендерної нерівності та гендерної ідентифікації, формуванні жіночих просторів, гендерних аспектах територіального та міського планування.

В Україні гендерні дослідження активізувалися у зв'язку із прийняттям у 2006 році Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року та проголошенням 2007 року роком гендерної рівності. Важливу роль у проведенні таких досліджень відіграли науково-дослідні центри гендерних досліджень, які були створені відповідно до наукових інтересів жінок-науковців. Однак, в основному дослідженням гендерних проблем в Україні займаються представниці гуманітарних наук – філософи, соціологи, політологи, історики, психологи, демографи, економісти. Їх дослідження гендерних проблем включають передусім психологічні, галузеві та вікові аспекти. Саме тому проблеми гендерної географії залишаються поза увагою і потребують ґрунтовного вивчення. Адаже серед суспільних географів лише у 2008 році Л. Немець було започатковано розгляд окремих соціально-економічних аспектів гендерних проблем [1]. Водночас слід відзначити дослідження російської вченої Н. Зубаревич щодо передумов формування та специфіки гендерних проблем в регіонах Росії [2]. Окрім того в Україні діють традиційні жіночі організації, соціально орієнтовані жіночі організації, організації ділових жінок та організації феміністичної орієнтації, діяльність яких спрямована на те, щоб привернути увагу суспільства до гендерних проблем в Україні.

Гендерні співвідношення в Україні мають суттєві регіональні відмінності і визначаються різними соціально-економічними чинниками, психологічними, ментальними та культурними передумовами. Згідно із Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», гендерна рівність – це рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Саме слово «гендер» трактується як соціальна стать, що визначає поведінку людини в суспільстві і те, як ця поведінка сприймається.

Гендерна географія, як напрям суспільно-географічних досліджень, є наукою, яка вивчає територіальні відмінності гендерних співвідношень та

чинники, які їх зумовлюють. Найчіткіше територіальні відміни гендерних співвідношень проявляються у міжрегіональних диспропорціях та диспропорціях між містами та сільською місцевістю. Основними напрямками досліджень гендерної географії в Україні є:

- 1) дослідження гендерної нерівності в регіонах України за такими складовими:
 - гендерні співвідношення у політиці (на прикладі членства у політичних партіях, представництва у Верховній Раді України);
 - гендерні диспропорції у державному управлінні (в уряді, обласних, місцевих державних адміністраціях, на муніципальному рівні);
 - гендерна нерівність у великому, середньому та малому бізнесі;
 - демографічні аспекти гендерної нерівності з точки зору вікової дискримінації жінок, тривалості життя чоловіків тощо;
 - освітні аспекти гендерних співвідношень у навчальних закладах України, гендерна нерівність щодо пошуку та найму на роботу;
 - гендерні співвідношення на ринку праці щодо рівня зайнятості, безробіття, оплати праці, кар'єрного зростання тощо;
- 2) дослідження динаміки та особливостей гендерних процесів у регіонах України;
- 3) дослідження передумов формування гендерних співвідношень в регіонах України;
- 4) дослідження впливу гендерних проблем на соціальний розвиток регіонів;
- 5) дослідження територіального прояву соціально-економічної сутності гендерних нерівностей.

Такі дослідження важливі з точки зору формування гендерної культури в суспільстві та подолання негативних гендерних стереотипів. Гендерна культура як сукупність статево-рольових цінностей, потреб, інтересів і форм діяльності в житті суспільства обумовлюється демократичним устроєм та пов'язаними з ним демократичними інституціями. Адже в Україні проблема гендерної нерівності пов'язана не з відсутністю

прав жінок, а з їх дотриманням. Тобто йдеться не про дискримінацію жінок в суспільстві, а про зміну стереотипів мислення щодо чоловічої та жіночої ролі в суспільстві, їх соціального статусу та норм економічної поведінки.

Проаналізуємо гендерні співвідношення в найвищих органах законодавчої та виконавчої влади України.

Гендерні співвідношення у Верховній Раді України у 2009 році є такими: 92,0% народних депутатів складають чоловіки і лише 8,0% - жінки (табл. 1). За традицією, започаткованою ще з радянських часів, найвищу частку жінок серед однопартійців у Верховній Раді має Комуністична партія України (18,5%). Частка жінок у фракціях Блоку Литвина та НУНС складає 10,0% та 9,7% відповідно. Найнижча частка жінок-депутаток Верховної Ради у Партії регіонів (6,3%). Водночас, якщо аналізувати абсолютні показники, то з 36 жінок- депутатів Верховної Ради по 11 жінок є членами Блоку Юлії Тимошенко та Партії регіонів, що разом становить понад 60% їх загальної кількості.

Таблиця 1. Гендерні співвідношення у Верховній Раді України*, 2009 рік

Фракції	Питома вага	
	чоловіків, %	жінок, %
ПР	93,7	6,3
БЮТ	92,9	7,1
НУНС	90,3	9,7
КПУ	81,5	18,5
Блок Литвина	90,0	10,0
Разом	92,0	8,0

* Примітка. Розраховано автором за даними Центральної Вибірчої Комісії України

У цілому представництво жінок у Верховній Раді України є дуже низьким. Для нього характерна така динаміка: 1994 рік – 5,7%, 1998 рік – 6,85%, 2002 рік – 5,8%, 2006 рік – 8,6%, 2009 рік – 8,0%. У

Верховній Раді УРСР останнього скликання 36% склали депутати жіночої статі. Це було результатом введення у 1980-х роках гендерної квоти. Спікером Верховної Ради на той час також була жінка.

Аналіз статево-вікової структури депутатів Верховної Ради України (табл. 2) свідчить про те, що найвищу частку серед депутатів чоловіків і жінок традиційно складають люди віком 40-60 років.

У радах місцевого значення частка жінок є значно вищою. В цілому для України характерна така закономірність: чим нижчий рівень органів державної влади, тим вони доступніші для жінок, тобто тим більш гендерно збалансованою є рада.

На рівні голів районних рад (табл. 3) представництво жінок складає 5,6%. Воно відсутнє в АР Крим, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Луганській, Львівській, Полтавській, Хмельницькій та Чернівецькій областях.

Найвищою частка жінок є у Кіровоградській та Дніпропетровській областях (19,0% та 18,2% відповідно).

Таблиця 2. Динаміка статево-вікової структури депутатів Верховної Ради України*, %

Вікові групи	Чоловіки				Жінки			
	1998	2002	2007	2009	1998	2002	2007	2009
21-30	4,3	3,0	2,9	1,2	0,2	-	0,5	0,5
31-40	21,9	19,1	14,7	15,4	2,5	1,9	1,8	1,8
41-50	41,8	32,1	29,6	30,6	2,5	2,6	3,4	2,3
51-60	19,9	26,5	30,8	28,3	1,4	1,4	2,5	2,8
61-70	4,3	10,9	12,2	12,6	-	-	0,5	0,7
71-80	0,9	2,6	1,1	3,9	0,2	-	-	-
Разом	93,15	94,2	91,4	92,0	6,85	5,8	8,6	8,0

* Примітка. Розраховано автором за даними Центральної Виборчої Комісії України

Серед голів міських рад жінки складають 6,4%, тобто жінки є головами 20 міських рад із 455. Найвищий цей показник у Миколаївській, Сумській та Хмельницькій областях (22,2%, 22,0% та 18,2% відповідно). Високі частки жінок-мерів характерні для Житомирської, Закарпатської, Полтавської, Херсонської, Чернівецької та Чернігівської областей. Водночас у ряді регіонів немає жодної жінки-мера. Це стосується АР Крим, Волинської, Рівненської, Івано-Франківської, Дніпропетровської, Запорізької, Київської, Кіровоградської та Черкаської областей.

Частка жінок серед голів селищних рад є значно вищою – 20,2%. При цьому в Україні немає жодного регіону, в якому не було б жінок- голів селищних рад, а у Донецькій області вони складають понад третину (37,7%). Кожна четверта голова селищної ради є жінкою в Одеській, Луганській та Тернопільській областях, кожна п'ята – в Донецькій, Львівській, Житомирській, Сумській, Чернігівській, Хмельницькій та Черкаській.

На рівні голів сільських рад жінки складають 29,1%. Зокрема, понад третина їх в АР Крим, Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Харківській, Житомирській, Київській, Сумській та Чернігівській областях. Найменша їх частка у Чернівецькій та Закарпатській областях – 12,3% та 15,8% відповідно.

В найвищих органах державної влади України представництво жінок завжди було мізерним. Так, жінки ніколи не були президентами держави, головою Верховної Ради ще в складі СРСР нетривалий період працювала В. Шевченко, єдиною прем'єр-міністром вдалося двічі побувати Юлії Тимошенко. В урядах В. Януковича та Ю. Єханурова жінок не було. В урядах В. Ющенка та Ю. Тимошенко було по дві жінки, А. Кінаха – одна жінка. Серед голів обласних державних адміністрацій на початку 2009 року працювала одна жінка, нині – жодної. Навіть серед голів районних державних адміністрацій окремих областей також відсутні жінки. Зокрема, це стосується Волинської, Рівненської, Тернопільської, Львівської, Чернівецької областей. Водночас у Миколаївській області частка жінок серед голів районних держадміністрацій є найвищою і складає 26,3%.

Таблиця 3. Частка жінок серед голів рад народних депутатів різних рівнів, 2009 рік*, %

Регіони	Районні ради	Міські ради	Селищні ради	Сільські ради
АРК (вкл. Севастополь)	-	-	16,7	32,4
Вінницька	3,7	5,6	8,0	25,7
Волинська	12,5	-	9,5	25,2
Дніпропетровська	18,2	-	20,5	34,9
Донецька	11,8	4,1	37,7	29,6
Житомирська	-	10,0	21,6	35,0

Закарпатська	-	10,0	5,6	15,8
Запорізька	-	-	18,2	37,5
Івано-Франківська	-	-	8,7	21,1
Київська (вкл. Київ)	4,0	-	14,3	34,6
Кіровоградська	19,0	-	12,0	32,1
Луганська	-	8,8	26,7	22,6
Львівська	-	7,0	22,6	20,3
Миколаївська	5,3	22,2	17,6	38,1
Одеська	7,7	5,9	29,0	31,8
Полтавська	-	13,3	19,0	26,5
Рівненська	12,5	-	11,8	26,8
Сумська	11,8	20,0	21,1	34,2
Тернопільська	6,7	5,9	26,7	24,2
Харківська	7,4	11,8	16,7	35,3
Херсонська	11,1	11,1	6,9	27,6
Хмельницька	-	18,2	21,7	29,7
Черкаська	5,0	-	21,4	31,4
Чернівецька	-	11,1	12,5	12,3
Чернігівська	13,6	13,3	20,0	39,4
Україна	5,6	6,4	20,2	29,1

** Примітка. Розраховано автором за даними Управління по зв'язках з місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування Апарату Верховної Ради України*

Варто зауважити, що гендерні співвідношення в органах державної влади є нестійкими. Їх зміни пов'язані із постійними ротаціями. Нині в Україні сформувався гендерний баланс щодо найвищого керівництва державою: президентом і головою Верховної Ради є два чоловіки, а прем'єр-міністром та секретарем РНБО України дві жінки. Віднедавна Адміністрацію Президента України також очолює жінка.

Відповідно Декларації Тисячоліття ООН Україна взяла на себе зобов'язання до 2015 року забезпечити гендерні співвідношення у найвищих органах державної влади на рівні не нижче 30% жінок і 70% чоловіків.

Висновки. Окреслені в роботі регіональні відміни гендерних співвідношень в органах державної влади в Україні свідчать про необхідність з'ясування чинників, які їх зумовлюють, територіальних закономірностей їх розподілу. Таким чином, гендерна географія як актуальний напрям наукових пошуків має чітко виражене об'єктно- предметне поле досліджень.

Список літератури:

1. Немець Л., Ткаченко О. Гендерні проблеми сучасної України: соціально-економічні аспекти // Часопис соціально-економічної географії. – Вип. 5 (2).

– X., 2008. – С. 156-160.

2.Зубаревич Н.В. Социальное развитие регионов России: проблемы и тенденции переходного периода. – М., 2003. – 264 с.

3.Gender and Development: Critical Concepts in Development Studies: In 4 Vol. / Ed. By Janet Momsen. – London: Routledge, 2008.